

Суспільно-історичні передумови розвитку екологічної освіти фахівців

Упродовж тривалого часу людство пишалось своїми перемогами над природою. Її ресурси здавалися невичерпними, а зв'язки, які сформувалися з нею, зневажливо нехтувалися.

Як наслідок, за період життя лише одного покоління до численних проблем суспільства додалася нова. Вперше за своє існування людство було змушене переоцінити власне місце й роль у системі природи, бо сучасна екологічна криза, яка його спіткала, виявилася системним явищем нового порядку. По-перше, її походження пов'язане з тим, що світова популяція розпочала потужну перетворювальну діяльність у біосфері, спрямовану виключно на задоволення власних потреб, по-друге, ця діяльність з роками стає інтенсивнішою, по-третє, більшість її наслідків мають незворотний характер. За таких умов виникає необхідність по-новому подивитися на найближчі і віддалені перспективи людства.

Німецький вчений-гуманіст Й.Гете стверджував, що «нема нічого страшнішого за діяльнісне невігластво». Відсутність знань в умовах, коли людина так чи інакше втручається в усі природні процеси на Землі, які ще не навчилася передбачати наслідки свого впливу, саме небезпека «діяльнісного невігластва» дає підстави стверджувати, що у подоланні екологічної кризи усе більшого значення набуває екологічна освіта.

Освіту визнають вторинною по відношенню до науки, релігії, філософії, які створюють і описують картину світу. Сучасні вимоги, викликані появою глобальних проблем, вказують на необхідність оновлення освіти. Таку нову освіту, від змісту якої залежатиме зміна поведінкових норм людини, можна назвати екологічною. Саме вона приносить в освітній простір новий комплекс філософсько-методологічних і педагогічних ідей, покликаних створити інтелектуальну основу майбутнього і стає визначальним компонентом гуманізації всієї освітньої системи.

Водночас неабияку увагу привертає накопичений останніми роками обсяг конкретної інформації щодо руйнування і деградації довкілля. Щорічно у світі видається понад 20 тис. праць, присвячених проблемам екології, раціонального природокористування, безпечного розвитку суспільства. Відбуваються масові заходи, національні і міжнародні симпозиуми, семінари, конференції, приймаються програми дій. Можна було б сподіватися, що у такий спосіб створюються підстави для ліквідації екологічної неграмотності і передумови вирішення проблеми. Проте, як показує досвід, вона не розв'язується, а ще більше загострюється.

Постає природне запитання, чому належний рівень наукового і філософського обґрунтування екологічної проблеми в Україні не забезпечує відповідної екологічної свідомості нашого населення, що постійно спостерігається на виробничому і побутовому рівні. Є багато факторів, які можуть пояснити це явище. У загальному вигляді це – тривала відсутність об'єктивної інформації про стан природного навколишнього середовища, невизначеність проблеми взаємовідносин природи і суспільства, відсутність системи екологічної освіти і виховання, нехтування національними традиціями природокористування і моральними принципами, наслідками чого є «зростаючий прагматизм українського суспільства у ставленні до природи» [5].

Натомість провідні вчені світу не тільки усвідомлюють, але й активно впроваджують у систему освіти ідею залежності екологічних проблем від необхідності змін у світосприйнятті людини, приборканні споживання, переорієнтації інтересів людини у русло духовності.

На жаль, таке розуміння у нашій країні перебуває на стадії формування. Невирішеність зовнішніх та внутрішніх проблем національної системи освіти, які залежать передусім від економічних негараздів, дестабілізація джерел фінансування не дозволяють усвідомити хибність орієнтації на пріоритет споживання. Повсякденні турботи відсувають на другий план проблеми морального удосконалення, створюючи на шляху екологічної освіти труднощі і перешкоди, адже більшість наших співвітчизників навряд чи відгукнеться на заклик сконцентрувати увагу на проблемі екологічної освіти і зміні способу життя.

Отже, проблема розвитку екологічної освіти в Україні є надзвичайно складним завданням, яке потребує особливого підходу як з боку освітян, так і з боку державної влади, проте, незважаючи на підвищену актуальність, вона наразі не посідає належного місця у загальній системі освіти і на даний момент перебуває у незадовільному стані.

На думку багатьох вчених, зокрема, С.І.Дерябо, М.І.Дробнохода, М.М.Кисельова, В.С.Крисаченка, Д.С.Ліхачова, М.М.Моїсєєва, А.Д.Урсула, Г.П.Пустовіта, М.Ф.Реймерса, А.В.Степанюк, Г.Г.Філіпчука, А.Швейцера, Е.Наєса, Е.Ласло, людина здатна протистояти сучасним глобальним проблемам тільки за умов сформованого екоцентричного типу свідомості, що орієнтує людину на відповідну екологічну тобто «моральну поведінку» як «зовнішній прояв природовідповідної діяльності людини».

Ми переконані, що формування екоцентричного типу свідомості можливе лише за умови відповідного рівня екологічної освіченості, який досягається протягом життя.

Наявність факту визнання суспільної потреби в екологічній освіті викликана необхідністю реагувати на загострення екологічної ситуації. Проте, теоретичне визнання пріоритетів освіти не означає усвідомлення того, якою вона повинна бути, якими принципами має керуватися, і які завдання необхідно значити основними.

За сучасних умов з'явилися підстави вважати екологічну освіту не просто складовою освіти, а – унікальним засобом збереження і розвитку людини та продовження життя людської спільноти. Її провідною метою є не лише опанування новітніх науково-екологічних розробок і досягнень, а й необхідність формування нового екологічного мислення. Саме воно зможе синтезувати наукове знання та етичне ставлення до навколишнього середовища. Екологічна освіта покликана сприяти всебічному розвитку особистості, удосконаленню професіоналізму фахівців, бути могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу.

Припущення, з якого ми виходили, полягає у тому, що на сучасному етапі, особливістю якого є оптимізація впливу суспільства на природу, серед наявних важелів у науково-технічній, соціально-економічній, політичній сферах пріоритет належить освітній. Саме вона формує і поширює екологічні знання, які мають посилювати морально-етичний фактор кожної особистості як у професійній діяльності, так і у повсякденному житті.

Доцільність всебічного вивчення зазначеного питання впливає з його спрямованості на розв'язання суперечностей між потребами практики та процесом екологічної підготовки як майбутніх фахівців у про-

фесійно-технічних навчальних закладах, так і кваліфікованих робітників. Аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури і освітньої практики дозволив визначити низку суперечностей, які у певному сенсі визначають сутність проблеми, а саме:

- між існуючою складною екологічною ситуацією у світі та в Україні зокрема, і неадекватним відображенням даного процесу у сучасному освітньому полі, де переважає антропоцентричний підхід до відбору змісту, форм і методів екологічної освіти;
- між вимогами до рівня екологічної підготовки кваліфікованих фахівців, що є актуальною у сучасних умовах і реальним станом цього напрямку;
- між визнанням екологічної освіти пріоритетним, системоутворювальним чинником освіти в цілому і невідповідною аргументацією зазначеного положення у нормативній і спеціальній літературі з екологічної освіти;
- між доведеною необхідністю опрацювання і впровадження системи екологічної освіти, зокрема в професійно-технічній школі, і відсутністю її концептуально-методологічного підґрунтя;
- між соціальним замовленням суспільства на викладача, здатного вирішувати завдання екологічної освіти в умовах ПТНЗ, озброєного сучасними знаннями і методиками з екології і фактичним низьким рівнем еколого-педагогічної підготовки викладачів професійно-технічної школи;
- між необхідністю доцільної екологізації змісту навчально-виховного процесу в ПТНЗ і відсутністю конкретних програм та координації щодо його здійснення;
- між принциповою необхідністю системи сучасного науково-методичного забезпечення екологічної освіти в ПТНЗ і наявністю розрізнених безсистемних неузгоджених елементів такого забезпечення;
- між обґрунтованою доцільністю впровадження сучасних інноваційних педагогічних технологій в екологічну освіту і практично повною відсутністю висвітлення зазначених технологій у науково-методичній літературі.

Отже, актуальність порушеної проблеми ґрунтується на прагненні розв'язати суперечності між потребами практики та рівнем здійснюваної екологічної підготовки фахівців і зумовлюється наступними чинниками:

- ✓ пріоритетним значенням екологічної освіти у сучасних цивілізаційних умовах, що детермінує вимоги до рівня екологічної підготовки майбутніх фахівців;

- ✓ ефективною екологічною підготовкою у професійно-технічних навчальних закладах і на виробництві, відповідною сучасним соціально-економічним вимогам, яку можна здійснити лише за умови впровадження системи екологічної освіти;
- ✓ визначення як провідної мети системи екологічної освіти – досягнення екологічного мислення фахівців, що дозволить сформувати морально-етичне ставлення до навколишнього природного середовища в усіх сферах буття.

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури показує, що значаєвість проблемою екологічної освіти і виховання та їх специфікою в навчальних закладах різних рівнів акредитації та безпосередньо на виробництві зростає, зокрема кількість виконаних дисертаційних досліджень свідчить, що ця проблема привертає увагу усе ширшого кола дослідників. Умовно такі дослідження можна поділити на дві групи:

- 1) дослідження, присвячені особливостям екологічної освіти молоді, яка здобуває освіту у навчальних закладах певного рівня акредитації;
- 2) дослідження, що висвітлюють зміст, форми і методи підготовки викладачів до екологічної освіти учнів-студентів.

Окремий підрозділ за цими напрямками дисертаційних досліджень становлять роботи, спрямовані на формування екологічної культури, які також поділяються на дослідження, спрямовані на особливості формування екологічної культури в учнівської молоді та викладачів.

Разом з тим, слід наголосити, що особливості змісту, методології, засобів й технологій екологічної освіти, не зважаючи на пильну увагу з боку науковців як в Україні, так і за кордоном, й донині залишаються не дефінітованими в багатьох аспектах. Зокрема, неприпустимо обмеженою є кількість праць, присвячених особливостям екологічної освіти фахівців різних галузей виробництва та майбутніх фахівців, які набувають освіту в професійно-технічних навчальних закладах.

Отже, аналіз проблеми неперервної екологічної освіти й досвіду впровадження її у практику в Україні засвідчив, що, незважаючи на щомісячні результати досліджень останніх років, численні пошуки та окремі здобутки у напрямі наукового осмислення процесів екологізації навчально-виховного процесу в ПТНЗ, поза увагою дослідників залишилися важливі питання теорії і практики екологічної освіти як майбутніх, так і кваліфікованих професіоналів. Поряд з певними досягненнями ця педагогічна проблема потребує подальшого дослідження, оскільки не закладено системний підхід до екологічної освіти у закладах ПТНЗ та на виробництві, її дидактичних особливостей; не розроблено концепцію системи екологічної освіти; достатньою мірою не виявлено зв'язок

принципів екологічної освіти із загальнодидактичними принципами; недостатньо використовується найбільш ефективний зарубіжний досвід екологізації навчально-виховного процесу; не у повному обсязі визначено роль, місце і значення екологічної освіти у системі освіти професійно-технічних навчальних закладах та на виробництві, відсутні принципові позиції щодо впровадження інноваційних педагогічних технологій у зміст екологічної освіти.

Водночас, зазначена проблема є комплексною і вимагає системного підходу до вирішення, складність якого зумовлена численністю і різноманітністю факторів, що безпосередньо впливають на неї.

Як узагальнення, у руслі означеної проблеми доцільно навести обґрунтоване положення, Н.Г.Ничкало щодо завдань освіти: відвернути людину від вузько суб'єктивних інтересів і змусити її перейнятися цілим [3, 355] та висновок про сучасне усвідомлення багатогранності взаємозв'язків між освітою, соціумом і ролі освіти у розв'язанні проблем сучасності і завдань майбутнього [2,23].

У своєму баченні проблеми ми виходили з припущення, що «додааткової екологічної освіти потребують на всіх рівнях державної, освітянської, виробничої ієрархії» [1, 338], а першочерговим пріоритетним національним завданням наразі стає підвищення рівня екологічної освіченості народу України. Тільки такий, екологічно свідомий елітний прошарок здатен подолати або зменшити вплив факторів нестійкості і перевести суспільство на шлях гармонійного розвитку з урахуванням рекомендацій провідних вчених [4].

Можливість реалізації зазначених завдань безпосередньо пов'язуємо із освітніми реформами. Передусім, у реформуванні базових складових освіти - її фундаменталізації та гуманізації - екологічна компонента має посісти ключову позицію, що безумовно посилить «олюднення всього процесу освіти». Сутність оновлення освітнього простору, який стає можливим за умови впровадження екологічного підходу, полягає у змінах до аналізу явищ, у тому числі таких складних як людина, її потреби, інтереси, саме тому екологічна освіта покликана набути функції радикального оновлення усієї освіти й сприяти становленню екологічно орієнтованого мислення, що є абсолютно необхідною передумовою набуття суспільством, зокрема майбутніми фахівцями, навичок природовідповідної практики, котра підтримає оновлення усіх аспектів життєдіяльності суспільства. Здобута екологічна освіта нової якості дасть змогу усвідомити її необхідність і беззаперечність, адже її метою стає не стільки набуття відповідних знань, скільки формування комплексних особистіших якостей, що виходять за межі можливостей окремих навчальних дисциплін і освітніх галузей, і сама екологічна

освіта «стане у лави таких видів освіти як гуманітарна, політехнічна тощо» [6].

Передусім розвиток екологічної освіти має ґрунтуватися на випереджувальному змісті у такий спосіб, коли вона постає не як самоціль, а як вирішальний засіб формування екологічного мислення, екологічної свідомості; виховання потреби екологічної діяльності, тобто такої парадигми свідомості, що відповідає настановам стійкого розвитку. Така орієнтація визначає двоєдине підґрунтя екологічної освіти, коли вона має як ціннісний, так і діяльнісний характер, закорінений у традиційне природокористування українського народу, у його моральні підвалини ставлення до природи та інших людей. Тільки у такий подвійній орієнтації екологічна освіта спроможна як зберегти традиційну екологічну культуру власного народу, так і відтворити найкраще із чипозиченої на світових теренах. Саме виокремлення і наповнення змістом кожного із зазначених чинників є прийнятним і доцільним у системі екологічної освіти професійно-технічної школи.

Отже, ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження відповідно до визначення педагогічного прогнозування, за яким отримання прогностичних даних унеможливлене без попередніх наукових пошуків за повним науковим циклом - від вивчення проблемної ситуації в теорії та практиці до організації дослідно-експериментальної перевірки гіпотези і результатів дослідження, маємо підстави стверджувати, що розвиток екологічної освіти в професійно-технічних навчальних закладах має відбуватися з урахуванням:

- неперервності і наступності, коли здійснення екологічного навчання і виховання триває протягом усього періоду навчання в професійному училищі і передбачає вертикальну і горизонтальну інтеграцію екологічної освіти, що має забезпечувати поступове формування морально-етичного ставлення до природи в процесі професійної діяльності і в побуті;
- універсальності, що ґрунтується на універсальності самого змісту екологічних знань та усвідомленні, що екологічні знання потрібні усім, незалежно від соціального статусу, віку, характеру професійної діяльності;
- диференційованості і варіативності, що передбачає орієнтацію змісту екологічної освіти з урахуванням державних нормативних вимог до фахівця певної галузі; різноманітність форм і методів навчання з урахуванням потреби в обсязі екологічних знань;
- наступності і наскрізності, коли набуття екологічних знань відбувається від предмета до предмета і від курсу до курсу, з поступовим поглибленням і ускладненням;

- компенсаційного вивчення екології, що ґрунтується на потенціалі міждисциплінарності та інтегративності екологічного знання;
- безпосередній інтеграції навчальної і практичної екологічної діяльності, що сприяє свідомій участі у вирішенні відповідних проблем та формуванні ціннісних орієнтирів майбутнього спеціаліста.

Екологічна освіта у професійній школі та на виробництві має розвиватися за принципами нової екологічної парадигми, з урахуванням здобутків власного і зарубіжного досвіду; її здійснення має відбуватися у постійному зв'язку теорії з практикою, у поєднанні навчання та професійної діяльності.

Окрему увагу акцентуємо на необхідності відтворення таких напрямів, які сприятимуть формуванню нової моральності, що передбачає перорієнтацію системи цінностей, корекцію світогляду, становлення екоцентричного типу мислення, формування свідомих раціональних взаємовідносин кожної особи з навколишнім середовищем; ґрунтуються на свідомому дотриманні екологічних обмежень, готовності використовувати небезпечні з екологічної точки зору технології; викликають прагнення брати участь у вирішенні екологічних проблем та безпосередній еколого-практичній діяльності.

Отже, робимо висновок щодо провідних засад сучасної екологічної освіти:

- ✦ забезпечення відповідного рівня і якості екологічних знань на основі компенсаційного, диференційованого і міждисциплінарного підходу;
- ✦ інтегрування екологічної, загальнокультурної та професійної складових підготовки майбутніх спеціалістів різних галузей виробництва;
- ✦ формування нових духовних чинників, нових ідеалів людської діяльності в усіх її проявах, що ґрунтуються на морально-етичних принципах.

За такого підходу уможливлється вирішення завдань експериментального прогнозування екологічної освіти, сутність якого полягає у тому, аби на практиці в сучасних умовах перевірити й уточнити параметри прогностичних моделей, які наразі багато у чому мають ідеалізований характер.

Література:

1. Васюта О.А., Васюта С.І., Філіпчук Г.Г. Екологічна політика: національні та глобальні реалії. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 480 с.

2. Десятов Т.М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина ХХ століття): Монографія / За ред. Н.Г.Ничкало. – К.: Видавництво «АртЕк», 2005. – 472 с.
3. Ничкало Н.Г. Проблеми формування сучасного виробничого персоналу в Україні: Стратегія і перспективи наукових пошуків. Збірник наук. пр. до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч. 2. – Харків: «ОВС», 2002. – 416 с.
4. Ноосферогенез і гармонійний розвиток: В.Я. Шевчук, Г.О. Білявський, Ю.М. Сагалкін та ін. – К.: Глопринт, 2002. – 127 с.
5. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
6. Тюмасева З.И., Сластенин В.А., Зотов В.В. На пути от обучения экологии к экологическому образованию // Педагогическое образование и наука. – 2004. – № 4. – С. 33-35.